
Milena Milenković

Neolitska plastika sa lokaliteta Crkvine – Mali Borak

U ovom radu analizirana je plastika sa mlađe-neolitskog lokaliteta Crkvine u Malom Borku, koji je konstatovan prilikom arheoloških istraživanja 2005. godine. Pored analitičke obrade, cilj rada bio je i određivanje kontekstualne i hronološke determinacije nalaza. Analizirano je ukupno 35 artefakata, među kojima razlikujemo tri kategorije: figurine, koje su činile najzastupljeniju grupu, žrtvenike i amulete, dok prosopomorfni poklopci, koji su karakteristični nalazi ovog perioda, nisu zabaleženi među materijalom. Na osnovu istraživanja zaključeno je da se nalazi plastike mogu datovati u vreme najmlađe faze vinčanske kulture, Vinča – Pločnik IIb, i da je skoro polovina nalaza konstatovana u jamama sa lepom, što čini netipičnu pojavu na vinčanskim lokalitetima. Za sada, lokalitet Crkvine – Mali Borak se, iz ovog razloga, čini jedinstvenim slučajem na prostoru rasprostiranja vinčanske kulture.

Uvod

Lokalitet Crkvine u selu Mali Borak, opština Lajkovac, nalazio se na visokoj rečnoj terasi između reke Kladnice i Dubokog potoka. S obzirom da je lokalitet bio ugrožen širenjem Istočnog polja površinskog kopa Kolubara, Republički zavod za zaštitu spomenika Beograd i Zavod za zaštitu spomenika Valjevo izvršili su 2005. godine zaštitna arheološka istraživanja. Tom prilikom istražena je površina od oko 1500 m² i konstatovano je jednoslojno neolitsko naselje koje pripada vinčanskoj kulturnoj grupi faze Vinča – Pločnik II.

Plastiku iz ovog perioda čine figurine, žrtvenici, prosopomorfni poklopci i amuleti. Smatra se da su ovi predmeti imali veze sa religijskim verovanjima i da su služili u kulturnim običajima (Vasić 1963: 16).

Cilj ovog istraživanja je da se analitičkom obradom fragmenata konstatovane plastike utvrde tipovi nalaza, s ciljem kontekstualnog opredeljenja i precizne hronologije.

Problem rada je utvrđivanje odnosa hronološke i kontekstualne pozadine analiziranih nalaza. Drugi problem javio se prilikom kontekstu-

Milena Milenković
(1990), Paraćin, Laze
Lazarevića 32,
učenica 2. razreda
Gimnazije u Paraćinu

MENTOR: Vladimir
Pecikoza, IS Petnica

alne analize. Naime, skoro polovina predmeta konstatovana je u jamama sa lepom, a sudeći po publikovanom materijalu, za sada nema sličnih primera.

Materijal i metode

Analitička obrada izvršena je na 35 fragmenata plastike i tom prilikom korišćena je terenska dokumentacija i fotografije nalaza, jer originalni predmeti nisu bili dostupni autoru. Tipološka analiza figurina vršena je na osnovu oblika i stila ukrašavanja, po tipologiji Milutina Garašanina (Garašanin i Stanković 1985: 16)

Za analizu žrtvenika korišćena je tipologija Svetozara Stankovića (1986: 8), dok su amuleti opredeljeni po tipologiji Milutina Garašanina i Svetozara Stankovića (1985: 17).

Rezultati

U analiziranoj seriji razlikujemo tri kategorije nalaza i to: figurine (21), žrtvenike (10) i amulete (4), dok prosopomorfni poklopci nisu konstatovani na lokalitetu.

Prvu, najzastupljeniju kategoriju nalaza čine figurine, koje su bile zastupljene grupom antropomorfnih figurina.

Antropomorfne figurine imaju pticolike glave sa trougaonom formom lica. Potiljak je ravno zasečen, u nekim slučajevima ispupčen i zadebljan, sa kružnim perforacijama koje sačinjavaju nizove, dok je u jednom slučaju potiljak ukrašen sa dva ureza u obliku slova V. Oči su bademastog oblika i prikazane su urezanim linijama (slika 1). Među ukrasnim motivima razlikujemo urezane paralelne linije, kao i motiv u obliku slova V. Polne

Slika 1.
Glava antropomorfne
figurine (foto: Milan
Marković)

Figure 1.
The head of an
anthropomorphic
figurine (photo: Milan
Marković)

karakteristike su ili vrlo slabo primetne ili izuzetno naglašene. Figurine su uglavnom napravljene od dobro prečišćene gline, a neki primerci imaju primese kvarcnog peska. Većim delom su dobro pečene. Zastupljene su braon, tamno siva ili crna boja.

Iz grupe antropomorfnih figurina možemo izdvojiti podgrupu stubastih, koje su zastupljene u tri fragmentovana predmeta i jednom sačuvanom u celosti. Ukrašene su urezanim linijama, raspoređenim zrakasto ili paralelno, ili kružnim perforacijama. Napravljene su od dobro prečišćene gline, dobro ili nedovoljno pečene. Većina ima sivu i braon boju, sem kod dva primerka, gde se zbog neujednačenog pečenja na površini i prelomu javljaju crna i svetlo crvena.

Jedina stubasta figurina očuvana u celosti ima zaravnjeno teme glave trouglastog oblika. Potiljak je ravno zasečen, sa nizom kružnih perforacija pri vrhu, od kojih su samo dve sačuvane. Lice je predstavljeno u obliku diedra, sa očima prikazanim pomoću uboda. Na grudnom delu istaknute su polne karakteristike – plitko modelovane dojke. Ruke su raširene i skraćeno modelovane. U donjem delu figurine nalazi se po jedna izbočina na bočnim stranama, sa kružnim perforacijama. Stopa je proširena u odnosu na donji deo tela, a na donjoj strani je udubljena. Figurina je napravljena od dobro prečišćene gline, neujednačeno pečena, oker boje na spoljnoj površini, a sive na prelomu (slika 2).

Slika 2.
Stubasta figurina
(foto: Milan Marković)

Figure 2.
Cylindrical figurine
(photo: Milan
Marković)

Drugu kategoriju čine žrtvenici među kojima razlikujemo tri tipa: sa okruglim recipijentom, sa četvorougaoim recipijentom i u obliku klupe.

Žrtvenici sa okruglim recipijentom stajali su na četiri rožaste noge. Ipak, jedan fragment je veoma oštećen, pa je teško utvrditi da li je stajao na tri ili četiri noge (slika 3). Takođe, na jednom fragmentu iznad nogu nalazili su se protomi, koji nadvisuju obod posude.

U ovoj grupi nalaza razlikujemo žrtvenike koji su po obliku recipijenta okrugli ili elipsoidni.

Slika 3.
Žrtvenik sa okruglim
recipijentom (foto:
Milan Marković)

Figure 3.
Altar with circular
recipient (photo:
Milan Marković)

Izrađeni su od prečišćene gline sa primesama peska ili sitnog šljunka i relativno dobro pečeni.

Žrtvenici četvorougaonog recipijenta zastupljeni su u dva fragmenta. Recipijenti su pravougaone forme i postavljeni su na četiri noge. Na svim uglovima izvedene su stilizovane antropomorfne glave, koje nadvisuju obod (slika 4). Napravljeni su od slabo prečišćene gline, slabijeg ili boljeg intenziteta pečenja.

Slika 4.
Žrtvenik sa
četvorougaonim
recipijentom (foto:
Milan Marković)

Figure 4.
Altar with square
recipient (photo:
Milan Marković)

Samo jedan konstatovani fragment pripadao je tipu žrtvenika u obliku klupe. Od njega je sačuvan samo donji deo sa dve široke noge koje su iste širine kao i dno posude (slika 5). Izrađen je od izuzetno prečišćene gline i odlično pečen. Spoljašnja strana je tamno sive boje, a na prelomu je siva.

Slika 5.
Žrtvenik u obliku
klupe (foto: Milan
Marković)

Figure 5.
Altar with bench form
(photo: Milan
Marković)

Konstatovano je i nekoliko fragmenata žrtvenika za koje je, zbog velikog oštećenja, bilo teško utvrditi kom su tipu mogli pripadati.

Treću kategoriju predmeta čine amuleti od kojih razlikujemo dva osnovna tipa: dvostruke vertikalno probušene amulete i antropomorfne amulete.

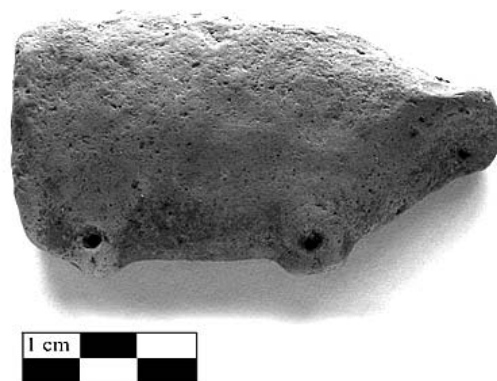
Dvostruki vertikalno probušeni amuleti imaju telo valjkastog ili jastučastog oblika, koje se završava sa dva roga i perforirani su po vertikalnoj osi (slika 6). Od ukupno tri fragmenta, dva su izrađena od dobro prečišćene gline, ujednačenog pečenja, svetlo braon i svetlo crvene boje. Treći fragment je napravljen od slabo prečišćene gline, kojoj je kao primesa dodavan kvarcni pesak i neujednačeno je pečen. Površina je braon boje, dok je na prelomu tamno siva.

Slika 6.
Dvostruko vertikalno
probušeni amulet (foto:
Milan Marković)

Figure 6.
Doubly vertically
perforated amulet
(photo: Milan
Marković)

Antropomorfni amulet poligonalnog-flašolikog oblika očuvan je u celosti. Na bočnim stranama, na uglovima, izvedena su ispupčenja sa kružnim perforacijama. Desna bočna ivica je oštećena, uočavaju se tragovi perforacija. Na vrhu se nalazi stilizovana glava, zaravnjenog temena

Slika 7.
Antropomorfni amulet
(foto: Milan Marković)

Figure 7.
Anthropomorphic
amulet (photo: Milan
Marković)

trouglastog oblika, zaravnjenog potiljka i diedarskog lica sa naglašenim nosom. Na bočnim stranama nalazi se po jedna kružna perforacija. U poprečnom preseku amulet je elipsoidnog oblika. Stopa je proširena u odnosu na telo. Napravljen je od slabo prečišćene gline, slabog je pečenja i oker boje (slika 7).

Diskusija

Najveći broj figurina (8) konstatovan je u jamama sa lepom, a ne u kućama, što je karakteristično za lokalitete iz perioda vinčanske kulture – na lokalitetu Crkvine u kućama je pronađeno šest figurina. U arheološkoj celini 1.19 (kuća 2) pronađena su dva fragmenta figurina, zatim jedna figurina u arheološkoj celini 1.1 (kuća 1), dve u arheološkoj celini 1.23 (kuća 4), i jedna u arheološkoj celini 1.32 (kuća 5), dok su četiri fragmenta konstatovana u običnim jamama. U sondi 6, u jami, konstatovana su dva fragmenta antropomorfnih figurina, a u sondama 12 i 19, takođe u jamama, dva fragmenta figurine istog tipa. Tri figurine pronađene su van objekata.

U kulturnom sloju koji pripada najmlađoj fazi vinčanske kulture, na lokalitetu Vinča, na dubini između 4 i 2 metra, konstatovan je veliki broj fragmenata figurina koje po obliku i stilu ukrašavanja odgovaraju fragmentima koji su nađeni na lokalitetu Crkvine. U Vinči se i u starijim slojevima javljaju pojedini fragmenti koji tipološki odgovaraju fragmentima nađenim na Crkvinama, međutim, njihova koncentracija je u najmlađem sloju neuporedivo veća nego u ostalim slojevima (Vasić 1963: 82-96). Interesantna je pojava da na Vinči imamo slučaj da su ove figurine konstatovane isključivo u kućama, dok je jedna cela nađena na podnici u blizini peći, što je uobičajeno, za razliku od situacije koju beležimo na Crkvinama.

Od deset konstatovanih fragmenata žrtvenika, jedan je pronađen u kući (A.C.1.23), a jedan u jami (A.C.2.5), dok je jedan fragment konsta-

tovan van objekta. Ostali fragmenti, ukupno sedam, konstatovani su u jamama sa lepom.

Na lokalitetu Vinča nađeni su žrtvenici koji pripadaju istim tipovima kao i oni nađeni u Crkvinama (po tipologiji Svetozara Stankovića). Dok se žrtvenici sa okruglim i četvorougaoim recipijentom nalaze i u starijim slojevima, žrtvenici u obliku klupe javljaju se tek u najmlađem vinčanskom sloju i karakteristični su za fazu Vinča – Pločnik II (Stanković 1986: 11).

Na lokalitetu Vinča fragmenti žrtvenika takođe su nađeni u kućama. Stanković veliki broj žrtvenika malih dimenzija smatra zamenu za prave žrtvenike i objašnjava ih takozvanom parcijalnom žrtvom. Naime, pravi žrtveni obred vršio se verovatno na određenom mestu u naselju i pritom je korišćen žrtvenik velikih dimenzija, takozvani pravi žrtvenik, a po završetku obreda svaka kuća ili porodica je uzimala deo žrtve i stavljala ga, u svojoj kući ili polju, na recipijent malih žrtvenika (Stanković 1986: 12).

Na lokalitetu Crkvine pronađena su ukupno četiri amuleta. U arheološkim celinama 1.23 i 1.32 dva fragmenta su konstatovana u kućama, dok je jedan antropomorfnu amulet nađen blizu peći u sondi 12. Jedan amulet je nađen u jami sa lepom.

Amuleti dvostrukog vertikalno probušenog i antropomorfno tipa, pronađeni u Vinči, vezuju se za najmlađu fazu vinčanske kulture. Probušene rupe na amuletima su obično vertikalne, mada mogu ići i koso, tako da su kroz njih provlačene uzice i mogli su biti nošeni oko vrata kao nakit ili amajlije. U prilog tome govore često predstavljene ljudske glave, kao i primerci sa predstavom ruku podignutih u vis s gestom obožavanja (Vasić 1936: 145-149).

Ako uzmemo u obzir da su žrtvenici i amuleti smatrani kulturnim predmetima koji su korišćeni prilikom religijskih obreda (Vasić 1963:16) i da su domaća kulturna mesta podizana u okviru stambenih zgrada (Katanovski *et al.* 1990: 112), pojava na Crkvinama, gde se oni pojavljuju u drugačijem kontekstu, prilično je zbujujuća.

Zaključak

Na osnovu izvršene tipološke analize nalaza sa lokaliteta Crkvine kod Malog Borka, dolazimo do zaključka da su artefakti plastike konstatovani na lokalitetu pripadali najmlađoj fazi vinčanske kulture, odnosno fazi Vinča – Pločnik IIb.

Po formi i karakteristikama vinčanske plastike, na ovom lokalitetu imamo zastupljene sve oblike koji su konstatovani na drugim lokalitetima ove grupe. Ipak, glavnu karakteristiku ovog lokaliteta predstavlja činjenica da je većina nalaza, iz sve tri kategorije, konstatovana u jamama koje su

bile ispunjene kućnim lepom. Za sada je veoma teško izneti određene zaključke o tome zašto su se ovi predmeti našli u njima. Pojava plastike u jamam sa lepom nije zabeležena na drugim lokalitetima vinčanske kulture, što ovaj lokalitet čini jedinstvenim.

Zahvalnost. Zahvaljujemo se arheolozima Mirjani Blagojević iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Beogradu i Radivoju Arsiću iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Valjevu na ustupljenom materijalu i dokumentaciji za obradu.

Literatura

- Garašanin M. 1968. Položaj centralnog Balkana u hronologiji neolita centralne Evrope. U *Neolit centralnog Balkana*, (ur. L. Trifunović). Beograd: Narodni muzej, str. 311-324.
- Garašanin M., Stanković, S. 1985. Razrada tipologije vinčanske grupe. U *Glasnik SAD*, 2: 11.
- Katanovski B., Simonska D., Jovanović B. 1990. Kultno mesto na nalazištu Vrbjanska čuka (s. Slavej) kod Prilepa. U *Vinča i njen svet*. (ur. D. Srejšević, N. Tasić). Beograd: SANU, Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta, str. 112.
- Stanković, S. 1986. *Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče*. Beograd: Univerzitet u Beogradu-Filozofski fakultet.
- Vasić M. 1936. *Praistorijska Vinča III*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije
-

Milena Milenković

Neolithic Plastic from the Crkvine – Mali Borak Locality

The purpose of this work was to make a typological and contextual analysis of artifacts found in the excavated areas of Crkvine – Mali Borak. Crkvine was situated between the rivers Kladica and Duboki potok, in the Lajkovac municipality. This site was endangered by the expansion of the east field digging site of the Kolubara mine. In the year 2005, the Belgrade and Valjevo branch of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Serbia performed protective archaeological research on this site. A total surface of 1500 m² was researched and a settlement that belonged to the cultural period of Vinča in its Vinča –Pločnik II faze was determined.

The plastic objects from this period include figurines, altars, prosopomorphic lids and amulets. Some scientist believe that these objects were

connected with religious beliefs and that they were used in cults, for religious rites.

A total of 35 fragments of plastic were analyzed typologically and contextually. Documentation from previous research of the site and photographs of the material were used in the analysis. We discovered a problem during the contextual analysis – the biggest number of objects was found in pits filled with lep (a mixture of mud, dung and straw), which is very unusual for the culture of Vinča, as similar artifacts were found in houses and temples on other sites from this period.

We can divide the analyzed objects into three groups: figurines (21), altars (10) and amulets (4). Prosopomorphic lids were not found on this site.

Anthropomorphic figurines were the most represented category of artifacts. They have bird-like heads with a triangular face form. The occiput is cut straight, in some cases convex. The eyes are almond-shaped and incised. Among the ornaments we can differentiate parallel, incised lines and V ornaments. There is a special, cylindrical type in this group – the figurines are ornamented with incised lines and circular perforations.

The second group was altars, which can be divided into three types: altars with a circular recipient, altars with a square recipient and altars with a bench form. Altars with a circular recipient stand on four legs. According to the recipient shape, they can be circular and elliptic. Altars with a square recipient also stand on four legs. We can see stylized anthropomorphic heads in every angle. Only one artifact belonged to altars with a bench form. Only the lower part of the vessel was saved, with two legs, which are the same width as the recipient.

The third group was amulets, which can be divided into two types: doubly vertically perforated and anthropomorphic. The doubly vertically perforated amulets have a pillow form, or a cylinder body shape, with two horns and they were perforated in the vertical axis. The anthropomorphic amulet with a polygonal shape has a stylized head. It was perforated in the lateral side. The foot is wider than the body.

According to the typological characteristics of the analyzed material, Crkvine was dated to the youngest phase of Vinča culture – Vinča-Pločnik IIb. The main characteristic of this site is that the artifacts were found in pits with lep, which is very unusual for the culture of Vinča. The function of these pits has not been determined.

